

Györgyi Csaba

Órszemek, regösök,¹ garabonciások: az Órszemcsapatok és az Úttörőegyüttes

Ifjúságmozgalmi alternatívák az államszocializmus idején

Dokument jeszty²...

2017 nyarán Révész György, az úttörőmozgalom hagyományainak ápolásával is foglalkozó Múltunk Öröksége Alapítvány kuratóriumi elnöke a Magyar Úttörők Szövetsége volt csillebérci táborának területén lévő raktárban lévő mintegy 100 ifm terjedelmű iratanyag kapcsán Budapest Főváros Levéltárához fordult, s az iratok átadását kezdeményezte. A helyszíni szemle során szóba került két, nem Csillebércen található, de az úttörőmozgalomhoz köthető iratrész is, úttörővezetők irathagyatékai: Záhonyi Ede³ és Váradi István⁴ a magyar úttörőmozgalom történetének két vezető alakja volt, akik irataikat precíz rendben őrizték meg az utókor számára. 2017-ben Budapest Főváros Levéltára illetékességéből mindkét iratanyagot átvette.⁵

¹ A regös-regös kifejezést a források egy része hosszú „ő”-vel használja, de az eredeti, hagyományosnak tekinthető forma a rövid „ö”-vel történő írásmód.

² A tizedes meg a többiek című magyar film szállóigévé lett mondata: „Irat van?”

³ Záhonyi Ede (1929. április 4. – 2015. július 6.) 1946-ban a rákosszentmihályi 37. sz. Dózsa György Úttörőcsapat ifjezetőjeként, majd csapatvezetőjeként kapcsolódott be az ifjú úttörőmozgalom szervezésébe. 1948-tól az Úttörőszövetség, a DISZ, illetve az Órszemcsapatok Országos Tanácsának tagja volt. 1960-tól 1982-ig az Ifjúsági Lapkiadó főszerkesztőjeként az Úttörővezető, majd a Dörmögő Dömtör főszerkesztője, emellett a Magyar Úttörők Szövetsége Nevelési Tanácsának, illetve 1967-től 1988-ig az Országos Elnökségnek is tagja, valamint annak megalakításától 1988-ig az Országos Úttörőtörténelmi Bizottság elnöke. 1996-ban dr. Szabó Imrével létrehozta a Múltunk Öröksége Alapítványt. Számtalan cikke, könyve látott napvilágot.

⁴ Váradi István (1935. május 12. – 2013. augusztus 8.) képzettségére nézve mérnök volt, aki úttörőmozgalmi munkája mellett a hazai számítástechnikai kultúra fejlesztésében is ért el eredményeket. 1957 után a 10. sz. Központi József Attila Regös Úttörőcsapat, illetve az Úttörőegyüttes, majd a Garabonciás együttes vezetője, aki a tánc, az ének, a hangszeres zene, a színjáték és a drámapedagógia sajátos ötvözetét teremtette meg. Az ifjúság nevelése terén végzett kiemelkedő munkásságáért a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét, valamint a Ferencváros Díszpolgára címet is elnyerte. Nevéhez táborozások, szerepjátékos akadályversenyek, múzeumpedagógiai gyakorlatok, történelmi játszóházak, módszertani tanfolyamok, valamint közel negyven művészeti közösség megszervezése kötődik. Emellett Váradi István az erdei iskola-mozgalom és a tematikus történelmi táborok megálmodója is volt, egyúttal pedig gyermekjogi aktivista. A rendszerváltás idején alapító tagja, illetve társelnöke volt a Gyermekkérdések Magyarországi Fórumának, de részt vett a Magyar Drámapedagógiai Társaság megalapításában is.

⁵ A két iratrészt a BFL X. 9. fond (Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok) állagaiként vette állományba

E maradandó történeti értékű iratok között igazi különlegességek is fellelhetők, hiszen Záhonyi Ede iratai között a gyakorlatilag feledésbe merült Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, míg Váradi István iratanyagában az Úttörőegyüttes, illetve az utód Garabonciás együttes írásos emlékezete található meg.

A két irategyüttes átvételét követően hozzájuk kapcsolódva, három történeti interjú is készült, amelyek az iratanyag részeként a BFL X. 9. fond c. állagaként kerültek a levéltár állományába.

Múltba zárt tiszavirág⁶

A magyar úttörőmozgalomban az 1950-es évek elejétől kezdve fokozatosan alapvető hibák váltak láthatóvá. Az „eliskolásítás”⁷ illetve a politikának,⁸ s különösen a személyi kultusz ideológiájának való egyre markánsabb alárendelődés, a kötelező részvétel erőtetése az önkéntességgel szemben, illetve a szovjet minták mechanikus másolása⁹ végül is bürokratikus, felnőttes, a gyermekek érettségét és érdeklődését figyelembe nem vevő, elszürkült közösségi életet¹⁰ eredményezett: „az egész úttörőszervezet beteg volt”¹¹ s „szinte másolta a MDP és a DISZ hibáit”¹². Egy másik forrás szerint az úttörőszervezet „egyes jó időszakai és vonásai ellenére sem tudott megfelelni a serdülő magyar gyermekek igényeinek, nem tudta megnyerni gyermekeink szívét és ragaszkodását. Ellenkezőleg, a gyerekek és a felnőttek többsége hosszú ideig szükséges rossznak tekintette az iskolákban működő úttörő-csapatok döntő többségét.”¹³

a levéltár, Záhonyi Ede iratai (BFL X. 9. a.), illetve Váradi István iratai (BFL X. 9. b.) néven.

⁶ Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének története, ahogyan erről Trencsényi László (Trencsényi, 2011: 7), illetve a kapcsolódó történeti interjúk alanyai is beszámolnak, eddig lényegében feltáratlan volt. A hivatkozott levéltári iratokon (BFL X. 9. a.), P. Miklós Tamás két idézett forrásán, egy újságcikken és egy könyvrészleten kívül csak egy rövid forrásközlés állt a rendelkezésemre.

⁷ Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 1. BFL X. 9. a.

⁸ Uo. E forrás szerint az úttörőmozgalom már 1946-ban a napi politika függvényévé vált; Javaslat a Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.), 1. Ez az irat az agyonpolitizálás kifejezést használta. BFL X. 9. a.

⁹ Dokumentumok. Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, 1956. Hírvivő, a Központi Úttörőtörténeti Múzeum tájékoztatója, 1989., 6. sz. 2.; Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1. BFL X. 9. a.

¹⁰ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

¹¹ Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 2. BFL X. 9. a.

¹² Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1.; Javaslat a Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.), 1.: ez a forrás még élesebben fogalmaz, amikor a DISZ funkcionáriusainak tehetetlenségéről beszélt. BFL X. 9. a.

¹³ BFL X. 9. a.; Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 1.

Révész György találóan jegyezte meg a téma kapcsán készült történeti interjújában, hogy 1956-ra a magyar úttörőmozgalom az összes olyan tulajdonságát elvesztette vagy meg sem szerezte, amelytől gyermekszervezet lehetett volna, bár egyik fontos funkciója az lett volna, hogy saját pedagógiai módszereivel kiegészítse az iskolai nevelés korlátozott lehetőségeit.¹⁴

Az 1956-os forradalom az úttörőmozgalom számára is új helyzetet teremtett. A DISZ KV Úttörő Osztálya az október 23-át követő napokban voltaképpen működésképtelenné vált, az úttörőszervezetet a fővárosban a forradalom gyakorlatilag elsöpörte.¹⁵ Az addig – legalábbis külsőségeiben – aktív mozgalmi élet tetszhalott állapotba került. „Amikor az egész rendszer alapjaiban rázkódott meg, néhány úttörővezető, aki jó gyermekmozgalmat akart, úgy gondolta, hogy itt az alkalom és a pillanat egy olyan szervezet létrehozására, amely levetkőzi az addigi hibákat.”¹⁶

A kialakult helyzet rendezésére, s a még működő ifjúsági szervezetek átmeneti koordinálására az MSZMP november elején Várnai Ferenc vezetésével létrehozta az Ifjúsági Titkárságot. Ezt követően egy új, serdülők számára felállítandó mozgalom kereteinek kidolgozására felkérték Surányi Lászlót, a DISZ szervezési osztályvezető-helyettesét, volt cserkész-, később úttörővezetőt, aki a cserkészlet és a Szívgárda nagy lendületű, s a kommunista rendszer befolyásának gyengítésével együtt járó újrászerveződését, valamint az úttörőmozgalom nyilvánvaló kompromittálódását látva egy új ifjúsági szervezet, az Őrszemcsapatok létrehozására összehívott egy szakemberekből álló csapatot.¹⁷

Felmerül a kérdés, vajon miért ezt az elnevezést választották? Trencsényi László szerint „1919-ben többnyire az egyik cserkész-ös, a Cserkész-Őrszem Szövetség volt őrszem-csapatok váltak kollaboránsaivá a Tanácsköztársaságnak. Innen a találó elnevezés, mely utalt – utalt volna – a cserkésztradíció bátrabb vállalására, de megjelölte a politikai hovatartozást is – a konszolidáció oldalán.”¹⁸ Ugyanakkor első ízben az őrszem kifejezést, a boy scout szó fordításaként, Demjén Géza és Tas József használta Magyar Őrszem című, 1913-ban megjelent könyvében: „Magyar Őrszem-nek... fogjuk ezt az intézményt nevezni itthon. Azért őrszemnek, mert az őrszem megőrzi lelkének minden nemes vonását, elméjének minden szép gondolatát, bajtársai és embertársai iránt érzett szeretetét, Isten, királya és hazája iránt érzett hűségét és megőrzi testét, lelkét minden rossztól és minden ártalmastól.”¹⁹

¹⁴ BFL X. 9. c. 1.; Révész-Bárdos, 2018.

¹⁵ BFL X. 9. a.; Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1.

¹⁶ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

¹⁷ P. Miklós, 1990: 8. és P. Miklós, 2004: 137.

¹⁸ „az Őrszem-mozgalomnak hazánkban hagyományai vannak.” Trencsényi, 2011: 7.; A Magyar Őrszemcsapatok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.), 2. BFL X. 9. a.

¹⁹ Demjén-Tas, 1913: 6–7. Ugyanitt, lábjegyzetben a később széles körben elterjedt cserkész kifejezésről is írnak: „A szélteben használt cserkész elnevezést nem tartjuk jónak, mert a cserkészés a vadászásnak egy módja s így ebben az esetben nem fejezi ki azt, amit akar.”

Az őrszemmozgalom szervezésének célja az volt, hogy az úttörőmozgalomból megtartsák, amit jónak tartottak,²⁰ de azt cserkészmódszertannal „felturbózzák”,²¹ természetesen a cserkész kifejezést nem is említve. Az Őrszemcsapatok Szövetségét előkészítő bizottság mindezt a legrégebbi, fennmaradt irat tanúsága szerint a cserkészletben alkalmazott, a gyermekek életkori sajátosságait figyelembe vevő, jól bevált módszerek, fogások²² átvételével látta megvalósíthatónak, és természetesen elhatárolta magát „az osztályalapokon, nacionalista és klerikális elvekre épülő, individualista nevelést szolgáló cserkészettől”.²³

A levéltári iratanyag a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége ideiglenes Csapat-szervezési Szabályzatának több, kézzel kiegészített javítási példányát is tartalmazza, s a szervezés útkereső jellegét az is mutatja, hogy az őrszem-munkacsoport tagjai szinte minden egyes mondatrészt korrektúráztak.

Az egyik, gépelt példány december 6-i, a másik 10-i keltezésű, míg a harmadik változat dátum nélküli. A nyomtatott változat, mely december 10-i dátummal látott napvilágot, s az „Az Őrszemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás)” címet viselte, tíz fejezet, s a mellékletben az őrszemcsapatok szervezeti felépítésének ábráját tartalmazta. A kiadvány érdekessége az utolsó oldal alján olvasható megjegyzés: „A csapat szervezése és munkája közben nyert tapasztalatait közölje Szövetségünkkel, hogy a szabályzatot ennek értelmében módosítani tudjuk.”²⁴ Ez az utolsó mondat, de az egész szabályzat is egy jól átgondolt szerkezetű, de rugalmasan működő, a viszszafejtéseket is kellően biztosító, országos szervezet képét vázolta fel.

A szervezési szabályzatban az úttörőszövetséghez képest több újdonság is megjelent. Őrszemcsapatokat eszerint úgynevezett szervező testületek²⁵ hoznak létre, s ez nemcsak általános iskolákban, hanem kultúrotthonokban, sőt akár lakóterületi alapon is történhet.²⁶

²⁰ A baloldali értékrendszer talaján állva: a magyar történelmi hagyományok tisztelete, szolidaritás és haladás.

²¹ Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

²² Megalakult a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége (1956. december 10.), 2. BFL X. 9. a.

²³ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1. BFL X. 9. a.

²⁴ Az őrszemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10. 12.

²⁵ A szervező testület intézménye még a Magyar Úttörők Szövetsége 1957. évi alapszabályában is megtalálható volt, 1959-ben azonban már eltörölték: Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.; Trencsényi, 2011: 7.

²⁶ Egy hat nappal korábbi tervzetben még az üzemekben történő szervezés lehetőségét is fenntartották, ez azonban a végső változathoz került Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 4. BFL X. 9. a.; Új ifjúsági szervezetek az őrszemcsapatok, Népakarat, 1957. január 4. 6.: ebben a cikkben üzemi művelődési otthonokról esik szó, mint őrszemcsapat-letételezési helyszínről.

A tagok belépése önkéntes, ezt három hónap próbaidő követi. Az önkéntesség,²⁷ és a hozzá kapcsolódó próbarendszer²⁸ az őrsemmozgalom esetében tehát kulcsfontossággal bírt, hiszen az őrsemcsapat-munkát a szervezők nagyrészt a kötelező, négy szintű, ún. újonc, fokozatos, őrsvetetői és tisztí próbák rendszerére építették fel: „a próbákra való felkészülés alapot ad az őrök munkájának, kirándulásainak, közérdekű, hasznos munkájának, a csapatok táborainak.”²⁹ A kötelező próbákon kívül különpróbákat is bevezettek a gyerekek sokoldalú érdeklődésének kielégítésére.³⁰

Az úttörőszövetség módszereivel ellentétben fontos különbség volt az is, hogy a szabályzatban nyoma sem volt politikai deklarációnak,³¹ lehetőség volt viszont országos szakvezetés alá sorolt, speciális őrsemcsapatok szervezésére munkaterületi, vagy más néven szakági alapon (pl. regös, ezermester, vízi, honismereti, galambász, hímző, szakács stb.).³²

Mivel az őrsemmozgalom szervezése az 1956-os forradalom alatt, illetve az annak leverését követő két hónapban zajlott, több szempontból is magán viselte a kiforratlanság és az instabilitás jeleit. P. Miklós Tamás cikke már a címével (A cserkészlet és az úttörőmozgalom között) is utal az őrsemcsapatok Szövetsége átmeneti állapotára.³³ Gulyás András, tovább árnyalva az előbbi kifejezést, így ír az őrsemcsapat-tervről: „tétova átmenet volt ez a cserkészek meg az úttörők közt.”³⁴ Jól jellemzi a korabeli helyzet bizonytalanságát az egyik akkori szervező, Rakó József visszaemlékezése is: „amikor 1956-ban megszűnt az úttörőmozgalom, és helyette a Magyar őrsemcsapatok Szövetsége alakult meg, akkor is egy toborzót írtam, és én mondtam el a rádióban. Már este a rendőrségen találtam magam, mert a Kossuth Rádió közvetítette.”³⁵

November közepére, mivel a Titkárság kereteit a kommunista párt szűknek találta, Földes László elnökletével létrehozták az Ifjúsági Bizottságot, amely aztán az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i ülésén már egy teljes ifjúságpolitikai koncepcióval állt elő.³⁶

²⁷ Az önkéntesség a szervezőbizottsági iratokban arra is vonatkozott, hogy a parancsnokok önkéntes alapon, minden anyagi juttatás nélkül végezték a munkájukat. Feljegyzés az új serdülőkorú gyermek-szervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 3. BFL X. 9. a.

²⁸ A próbák, vagyis a próbáztatás természetesen az úttörőélet, így a később említésre kerülő Úttörőegyüttes életének a részét is képezte, de ott nem a közösségbe történő felvétel feltételeként. Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

²⁹ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 3. BFL X. 9. a.

³⁰ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 27.), 3. BFL X. 9. a.

³¹ Trencsényi, 2011: 7.

³² Az őrsemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10. 10.

³³ P. Miklós, 1990: 8.

³⁴ Gulyás, 2016., 19.; „Rá kell mutatni, hogy ez nem cserkészlet és nem úttörőmozgalom, de felhasználja mind a kettő pozitív vonásait, elsősorban nevelési tapasztalatait.” A Magyar őrsemcsapatok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.), 3. BFL X. 9. a.

³⁵ Rakó, 2016: 6–7.

³⁶ P. Miklós, 1990: 8.

Az Őrszemmozgalom tiszavirág-élete gyakorlatilag már ezen az ülésen megpecsételődött, ugyanis Kádár János szavai a jelenlévők, különösen az Ifjúsági Bizottságot képviselő Várnai Ferenc számára egyértelműsítették a folytatást: „a különböző ifjúsági szervezeteket át akarják más névre keresztelni. Pl. az úttörőket Őrszemmozgalomnak akarják nevezni. Miért van erre szükség, ez a mozgalom nem volt rákosista és senki sem mondhatja, hogy ez akarja restaurálni a Rákosi–Gerő-klikk uralmát. Mi széles gyermekmozgalmat akarunk csinálni, inkább nevezzük gyermekbarát mozgalomnak, de az elvtársak által javasolt elnevezés nem is érhető.”³⁷

Az Őrszemcsoportok ezek után mégis tovább szerveződtek. 1956. december 7-én a Szövetség például megbízta Záhonyi Edét, hogy Budapest területén Őrszemcsoportokat szervezzen.³⁸ 1957. január 4-én a Népakarat című lap már 40-50 fővárosi Őrszemcsoportról adott hírt,³⁹ a Népszabadság 1957. január 16-i száma pedig rövid cikkben arról tudósított, hogy a Magyar Őrszemcsoportok Országos Szövetségéhez nap mint nap fordulnak működési engedélyért, és csak Budapesten már ötven általános iskolában jött létre Őrszem szervezet.⁴⁰

Őrszemcsoportok leginkább a fővárosban, valamint Csongrád, Bács-Kiskun, Vas és Nógrád megyében jöttek létre,⁴¹ viszont itt, különösen Budapesten viszonylag gyorsan nagyszámú csapat alakult meg, amelyekhez számos, emblemikus személyiség csatlakozott.⁴² Ezzel párhuzamosan szervezni kezdték a vezetőképzést,⁴³ az Őrszem-táboroztatást,⁴⁴ illetve a sajtó- és nemzetközi kapcsolatokat is,⁴⁵ természetesen elsősorban a szocialista tábor ifjúsági szervezeteivel: kivételt csak a szomszédos Ausztria jelentett.⁴⁶

³⁷ MSZMP IIB JKV 1956: 230.; Vö.: Várnai, 55.

³⁸ A Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége megbízólevele Záhonyi Ede részére, 1956. december 7.; Valószínűleg ez a közvetlen oka annak, hogy az Őrszemmozgalom iratai Záhonyi Ede iratai közé kerültek.

³⁹ Új ifjúsági szervezetek az Őrszemcsoportok, Népakarat, 1957. január 4. 6.

⁴⁰ Megindul az ifjúsági munka az általános iskolákban, Népszabadság, 1957. január 16. 5.

⁴¹ P. Miklós, 1990: 8.

⁴² Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁴³ Az Őrszemvezetők képzésével kapcsolatban három, vélhetően különböző szerző által összeállított forrás is található a levéltári iratanyagban: a) A Szövetség tiszti tanfolyama (tervezet, é. n.), 1.: az első tiszti tanfolyamát az 1957. január 21. és március 15. közötti időszakra tervezték a Szövetség Belioannis (ma Zoltán) utcai központjában úgy, hogy az első tiszti avatás éppen a nemzeti ünnepre essen; b) A vezetőképzésről (é. n.), 1.: a vezetőképzés szabályozása szövetségi, kerületi és körzeti szinten történt volna; c) A Magyar Őrszemcsoportok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.); 1.: ez a forrás már ötféle vezetőképzési formát említ: függetlenített (átmeneti forma), csapatparancsnoki (átmeneti forma), tiszti és segéd tiszti, Őrszemvezető és speciális szakvezetői képzést, ez utóbbi esetében a felsorolás részét képezi a regös szakvezetői képzés is. BFL X. 9. a.

⁴⁴ Javaslat a Magyar Őrszemcsoportok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.) BFL X. 9. a.

⁴⁵ Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége Intéző Bizottsága levél-tervezete külföldi ifjúsági szervezetekhez (é. n.), 2.: a nemzetközi kapcsolatfelvételt szolgálja a Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége iratai között található, dátum nélküli levél-tervezet, amelyen kézírással a következő általános címzettek vannak megjelölve a lap alján: 1. szovjet (személyesen Volarin [nehezen olvasható név]) 2. csehszlovák 3. román 4. bolgár 5. NDK 6. osztrák 7. lengyel. Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁴⁶ Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége Intéző Bizottsága levél-tervezete külföldi ifjúsági szervezetek-

Mindezek mellett az új ifjúsági mozgalom működésének egyéb területeire is kiterjedt a néha egészen részletekbe menő tervezőmunka. Az őrsem-élet tizenkét törvényének, illetve a fogadalomtétel szövegének számos változata, az őrsi összejövetelek rendje, a köszöntés és megszólítás szabályai, az őrsemek magatartási kódexe, a kinevezések és megbízások rendszere, s a hozzá kapcsolódó rangjelzések, az egyenruha, továbbá a jelvények és zászlók formatervezése mind-mind megtalálható a BFL X. 9. a. állagában található irat-együttesben.

Az őrsemcsapatok szerveződésével párhuzamosan, de azzal ellentétes irányban 1957 januárjától a fővárosi, valamint a Pest, Veszprém, Csongrád és Fejér megyei úttörővezetők is agitálni kezdtek a régi úttörőmozgalom felélesztése mellett.⁴⁷ Ennek talán első mozzanata Gergely Márta „Rólunk, de nélkülünk?” című, a Népszabadság hasábjain 1957. január 29-én megjelent cikke volt, amely az úttörőmozgalom hibáival szemben a tanárok addigi, áldozatos munkáját emelte ki, illetve azt a tényt, hogy a szerveződő, új ifjúsági szervezettel kapcsolatban őket senki nem kérdezte meg.⁴⁸

Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. január 25-i ülésén Kádár János az újra napirendre került, ifjúságpolitikai vita során egészen világossá tette: „Sürgősen vissza kell állítani az úttörőmozgalmat. Ennek a mozgalomnak semmiféle bűne nincs, és nekünk ezt meg kell védeni. Az elvtársak kisütötték az őrsem mozgalmat, elkezdték gyúrní, és most vegyük tudomásul, mint készpénzt. Ez az ellenforradalom nyomása alatt a cserkészmozgalom kicsit progresszívebb kiadása.” Vele szemben Surányi László így érvelt: „Az őrsem-mozgalom szervezését nem magánkezdeményezésként kezdtük, párt-megbízatként fogtunk hozzá és sok gondot jelentett, hogy mit csináljunk. Egységes volt az a nézet, hogy úttörő nem lehet, sőt felvetődött, hogy cserkészetet csináljunk, más jelleggel. Az őrsem-mozgalmat szocialista pedagógiai alapokon akartuk szervezni... Az őrsem-mozgalom szervezésén három hónapja dolgozunk, értünk is el bizonyos eredményeket, ha most ezt megszüntetjük, saját magunkkal kerülünk ellentétbe.”⁴⁹

A források tanúsága szerint az őrsemcsapatok szervezése körül tehát bizonytalanság uralkodott, hiszen a reform-pedagógusokból álló szakmai csoport párt-megbízatként értelmezve végezte a mozgalom szervezését, míg a másik oldalon az úttörőszövetség újraszervezése mellett kardoskodtak.⁵⁰

hez (é. n.), 1.; Cím és dátum nélküli irat az őrsemmozgalom külügyi munkájával kapcsolatban: a külügyi munkát egy három oldalas tervezet részletezte. BFL X. 9. a.

⁴⁷ P. Miklós, 2004: 138.

⁴⁸ Gergely, 1957: 5.

⁴⁹ MSZMP IIB JKV 1957: 46–47.; Várnai Ferenc a visszaemlékezésében így fogalmaz: „Cserkészetet ő [ti. Surányi László] sem akart, annak zömében klerikális, nacionalista nézeteivel ő sem értett egyet. Csupán az őrsemcsapatok elnevezés mellett állt ki.” Várnai, 2002: 56.

⁵⁰ Az Intéző Bizottság 1957. január 25-i ülésén Fehér Lajos egyenesen kérdőre vonja Várnai Ferencet, hogy „miért nem hajtották végre az elvtársak az úttörőmozgalomra vonatkozó intéző bizottsági határozatot – most őrsemmozgalom van”, noha ilyen határozat formálisan addig nem is született. MSZMP IIB JKV 1957: 43.

Ezen az Intéző Bizottsági ülésen végül egy körlevelet is kiadtak az úttörőszervezetek újjászervezéséről. A körlevél, bár Kádár János egyoldalú álláspontját juttatta érvényre, mégis árnyaltan jellemezte az őrsemmozgalmat: „Az Őrszemcsapatok Szövetsége igyekezett feleletet adni az úttörőszervezetben évek óta folyó vitákra, tartalmi és nevelési kérdésekre. Igyekezett menteni az úttörőszervezet jó oldalait a cserkészlet támadásaival szemben. Jóllehet, a megjelenő Cserkész Szövetséggel és a cserkészszervezet elgondolásaival szemben célkitűzéseiben, programnyilatkozatában helyesen jelölte meg elképzeléseit, mégis, az őrsemcsapatok létrehozása és az úttörőszervezet feladása elhamarkodott lépés volt, amely nem számolt realisan a hazánkban kibontakozó politikai helyzettel.”

A határozat ellenére, amely szerint az Őrszemcsapatok Szövetsége beszünteti tevékenységét,⁵¹ február 18-ára mégis összehívták Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége I. Országos Értekezletét, amelyet Kovács Ottó, a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja nyitott meg. Őt Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus, úttörővezető követte, aki javaslatot tett az őrsemcsapat-szövetség feloszlására, és a Magyar Úttörők Szövetségének újjáalakítására.⁵² A meghívott őrsemcsapat-vezetők a találkozó másnapján már mint úttörővezetők tértek haza, „business as usual, megyünk tovább”,⁵³ vagyis minden visszazökkent a régi kerékvágásba – az ifjúsági mozgalom szempontjából is, s újra az úttörő-lobogót vonták fel. Vidékre el sem jutott az őrsemmozgalom híre, mire már meg is szűnt.⁵⁴

Az értekezlet egyik résztvevőjének, Nagy Andrásnének a szavai valószínűleg jól jellemzik a többség hozzáállását: „tudtuk, hogy az Őrszemcsapatok Szövetsége egy ideiglenes dolog, úgy fogtuk fel... a többség amellet volt, hogy maradjon az úttörő... nekem teljesen mindegy, hogy úttörőnek hívják vagy őrsemnek, én ugyanazt fogom csinálni, amit eddig.”⁵⁵

Akik az őrsemcsapatok szervezésében közreműködtek, utána az úttörőmozgalmat, azon belül az Úttörőegyüttest is szívvel-lélekkel szervezték, az újjászerveződő ifjúsági szervezet pedig egy „sokkal színesebb és izgalmasabb, pedagógiailag

⁵¹ Révész György szerint Kádár csak a végső szót mondta ki azzal kapcsolatban, hogy nem lehet őrsem-szövetség, ugyanis az ügy háttérében a keményvonalas Fehér Lajos, a későbbi miniszterelnök-helyettes állt: Révész-Bárdos, 2018. X. 9. c. 1.; MSZMP IIB körlevél 1957: 24.

⁵² Újjáalakul a Magyar Úttörők Szövetsége. Esti Hírlap, 1957. február 19. 3.

⁵³ Gulyás András használta ezt a találó kifejezést a történeti interjú során erre az olajozottan megvalósult mozgalmi névváltásra, amely azért sokkal több volt, legalább is sokkal többnek kellett volna lennie egyszerű névcserénél. *Business as usual, megyünk tovább*, vagyis minden maradt a régiben, mintha mi sem történt volna: az őrsemcsapat-mozgalom, csekély ellenállást tanúsítva, a Párt, pontosabban Kádár János döntése következtében formailag elenyészett, szinte az elnevezése is feledésbe merült, de tartalmában továbbélt. Fehér-Gulyás-Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁵⁴ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁵⁵ Nagy, 2018. BFL X. 9. c. 2.

egy sokkal elfogadhatóbb szervezet lett... gyakorlatilag majdnem minden teljesült, amit elképzelték az őrsemmozgalom kapcsán, csak a név változott úttörőre”.

1959-ben már szó nem volt őrsemcsapatokról, de visszatekintve igen megter-
mékenyítőleg hatott az úttörőéletre (próbarendszer, táborozások stb.), amelyben
akkoriban még szinte teljes egészében a cserkész életmód jelent meg. Az 1950-es,
1960-as évek fordulóján volt egy újabb visszarendeződés az úttörőmozgalomban, de
1960 után már nem lehetett ugyanazt az úttörőmozgalmat csinálni, mint az 1950-es
évek első felében: az őrsemek hatása, vagyis a szellemiség és a gondolatok hosszú
távon is éreztették hatásukat.⁵⁶

Az őrsemcsapatok iránti nosztalgia leképeződése volt például a Tábortűz folyó-
irat, mely 1957-ben jelent meg először, és egy valóban színes és érdekes gyermek-
lap volt, amelyet a gyerekek is szerettek.⁵⁷ A másik ifjúságmozgalmi reform-vonal,
amely a hagyományőrzésre helyezte a hangsúlyt, Rakó József nevéhez köthető, és ké-
sőbb leginkább az Őrsvezető című folyóirat köré szerveződött.⁵⁸

Az őrsemcsapat kifejezés lassan feledésbe merült, egy idő után már a legtöbb
úttörővezető számára sem csengett ismerősen, de szellemiségének több eleme is to-
vább élt, s az az úttörővezető, aki jó úttörőéletet szeretett volna teremteni, az a saját
keretei között nyilván meg is tehetette. Révész György az egyéni munka és kreativitás
szerepét hangsúlyozva így fogalmazott a történeti interjúbán: „az úttörőmozgalom
soha nem volt egységes, rengeteg irányzat érvényesült benne. Voltak jó úttörő-
csapatok, amelyek táborozni jártak, amelyek próbáltattak, úttörősebben szervezték
a munkát, és voltak olyanok, amelyek csak letudták, kipipálták a feladatokat.”⁵⁹

Váradi István és az Úttörőegyüttes

Az őrsemcsapat-mozgalom és az Úttörőegyüttes azon túl, hogy nagyjából egy idő-
ben indult útjára, s mindkettő az úttörőmozgalomhoz kapcsolódott, egyéb módon is
egymás mellé rendelhetőek. Mindkét ifjúsági közösség nagy hangsúllyal képviselte
az iskolai kereteken kívüli szerveződés és a valódi önkéntesség eszméjét.⁶⁰

Egy másik, hasonló vonás, hogy az őrsemcsapatok tervezetében megfogalmazott
alapelvekhez hasonlóan az egyes szakágakat már kezdettől fogva az Úttörőegyüttes-
ben is szakképzett, kiváló szakemberek irányították.⁶¹

⁵⁶ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁵⁷ Az első főszerkesztő Kun Anna, Surányi László felesége volt. Uo.

⁵⁸ Például a néprajzi-honismereti „regös” gyűjtőmunka (Galga-expedíció), és a vajai úttörő-múzeum létrehozása is ide sorolhatóak. Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Fehér, 2010: 40–41.

⁶¹ Váradi István külön kiemelte Mezei Éva, Keleti István és Vadady Ágnes munkáját. Püspöki, 2005: 47.

Összeköti ezt a két ifjúsági szervezetet a regös-eszme is. Magyarországon a harmincas években különös jelentőséget nyert az ún. regös cserkészzet, amely a magyar hagyományok kutatását, őrzését, feldolgozását és élővé tételét tűzte ki célként.⁶² A regös gondolat megjelenik az őrszemcsapatok szervezése során, s később az Úttörőegyüttes esetében is,⁶³ ahol a regös cserkészzet hagyományát mint haladó pedagógiai irányvonalat meg akarták őrizni, és az 1970-es évekig ez sikerült is.⁶⁴

Emellett, bár mindkét formációt felülről, bürokratikus eszközökkel, rövid idő leforgása alatt, szinte egy tollvonással, a szervezők, illetve a tagság megkérdezése és beleegyezése nélkül számolták fel, mégis mindkét szervezet, „tiszteletreméltó pedagógiai kultúrájának”⁶⁵ átmentésével, képes volt ezt túlélni, és megváltozott formában tovább működve megtermékenyítő hatást gyakorolni egyéb szerveződési formákra. Mindkét szervezet esetében elmondható, hogy „a név nem, de a tartalom mehetett tovább.”⁶⁶

További kapcsolatot képez a két szervezet között Váradi István személye, hiszen 1957 elején az Úttörőegyüttest, illetve annak egyik friss hajtását, a Rottenbiller utcai énekkart még mint végzős egyetemista, őrszemcsapatként szervezte meg.⁶⁷

1957 áprilisában⁶⁸ az újrafarmálódó, és mind konkrét, mind átvitt értelemben a helyét kereső Úttörőegyüttes még csupán két csoportból, az énekkarból, illetve a tánccsoportból, s mindössze negyven főből állt. E kettőhöz kapcsolódott később az irodalmi színpad. Váradi István eleinte iskoláról iskolára járva kezdett tagokat toborozni, amelynek eredményeként június elejére már száz tag járt rendszeresen a próbákra.⁶⁹

Működésének harmincöt esztendeje alatt az Úttörőegyüttes formálisan mindvégig a DISZ,⁷⁰ majd a KISZ Központi Művészegyüttesének serdülő csoportjaként,

⁶² Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁶³ Az Úttörőegyüttes első regös-gyűjtőútja 1957 nyarán Karádra vezetett. Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat vezetősége, 1960. február 19., 5. BFL X. 9. b.

⁶⁴ Fehér–Gulyás–Révész, 2018 BFL X. 9. c. 3.; A 10. sz. Központi József Attila Regös Úttörőcsapat különpróbái (regöspróbái) között például az is szerepelt, hogy tudni kellett harminc népdalt, három népi játékot, meg kellett tanulni a táncleírások olvasását, népművészeti tárgyat kellett készíteni, és részt kellett venni néprajzi gyűjtőúton. Az Úttörőegyüttes működésének részleteiről a levéltári iratanyagban található éves munkatervek, illetve beszámolók részletesen tájékoztatnak. Gulyás, 2016: 23.

⁶⁵ Fehér, 2010: 40.

⁶⁶ Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁶⁷ Gulyás, 2016: 19.

⁶⁸ Az Úttörőegyüttes gyökerei korábbra, 1954-re nyúlnak vissza. Szigeti Pál szerint, aki a KISZ központ Művészegyüttesének alapítója és hosszú időn át igazgatója volt, „nehéz is lenne egyetlen dátumot megjelölni születésnap gyanánt, hiszen a megalakulás nem egyik napról a másikra történt... 1954-ben a XI. kerületi Úttörőházban működött egy csoport, azokat a gyerekeket tekinthetjük a mai 450 tagú úttörőegyüttes alapító tagjainak.” Úttörők a KISZ Központi Művészegyüttesében. Ifjúkommunista, 1979/5. sz., 16.

⁶⁹ 10. sz. Központi „József Attila” Regöscsapat. Rövid beszámoló a csapat eddigi munkájáról, 1957. október 7., Váradi István, 1. BFL X. 9. b.

⁷⁰ Az elnevezés ekkor még DISZ Budapesti Ének-, Zene- és Táncegyüttese Úttörő-énekkara és Úttörő-tánckara volt, de a székhely már ekkoriban is a Rottenbiller utca 20. alatt volt.

hivatalos elnevezéssel úttörőcsoportjaként, a Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége elvi irányítása alatt működött,⁷¹ és tényleges bázisát, keretét 1957. június 5-étől⁷² kezdve a 10. sz. Központi József Attila Regős Úttörőcsapat jelentette.⁷³

Ez az úttörőcsapat olyan egyedi jelleget képviselt, amelyet akkoriban így határoztak meg: budapesti központi területi csapat, szakcsapat, vegyes csapat. A toborzás időszaka szeptember volt, a célcsoport pedig az 5. osztályos tanulók köre, „művészi rátermettség és magatartás alapján”, de végleges felvételt, az iskolaigazgatók, illetve a szülők beleegyezése után, négy hónap elteltével nyerhetett a jelentkező.⁷⁴

1958-ban a Magyar Úttörők Szövetsége Budapesti Elnöksége segítségével az Úttörőegyüttest két bázisiskolába szervezték át, ami megkönnyítette a szoros próba-
rend koordinálását. Egyre több meghívás érkezett, így nőtt az előadások száma, s ezzel párhuzamosan a taglétszám is jelentős gyarapodásnak indult. Igazi sikertörténet vette kezdetét: 1959-ben az együttes énekkara már száz fővel, míg a tánckar húsz, a harmonika-zenekar pedig tizenkét taggal másfél órás műsorokat adott, s az év májusára a televíziós és rádiós felvételekkel együtt a csapat már túl volt a hetvenötödik fellépésén.⁷⁵

A válság első jelei azonban már 1960-ban megmutatkoztak, ugyanis olyan sokan jelentkeztek az együttesbe, hogy a két bázisiskolában már szűkössé is vált a hely.⁷⁶ Az együttes „úttörő-jellege” ráadásul az érintett iskolák tanárai, igazgatói, illetve az irányító-koordináló szerepet betöltő KISZ vezetők körében hamar visszatetszést keltett. Közülük néhányan úgy gondolták, hogy egy iskolai úttörőcsapatból a Regős-csapatba átlépni „nem becsületes dolog”,⁷⁷ illetve hogy az Úttörőegyüttes csoportjaiban végzett művészeti munka nem is igazi úttörőmunka.⁷⁸ Ez a pedagógusi hozzáállás azt eredményezte, hogy sok szülő nem engedte meg a gyermekének, hogy átiratkozzon az Úttörőegyüttesbe, mert „a regösök hátrányos megkülönböztetésnek voltak kitéve”.

Több alkalommal is előfordult, amikor egy-egy fellépés hétköznapra esett, hogy következő napon néhány pedagógus csak az együttes tagjait feleltette, s gyengébb osztályzat esetén meg is jegyezte: „Nem csak énekelni meg táncolni kell tudni, regösök!” Sőt, egyszer még a következő mondat is elhangzott az egyik igazgatóhelyettestől: „Majd elveszem én a regösök kedvét a regöléstől!”

⁷¹ A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége 1977. november 1-i határozata a Központi Úttörő Művészegyüttes munkájára, a továbbfejlesztés középtávú feladataira (kiadva: 1978. március 9-én), 1. BFL X. 9. b.

⁷² A 10. sz. „József Attila” Úttörőcsapat működési engedélye, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1957. június 5.

⁷³ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁷⁴ Javaslat a Budapesti Központi Úttörő Együttes munkájára, 1957. május 3., 2. BFL X. 9. b.

⁷⁵ Várad István levele a Magyar Úttörők Szövetsége Budapesti Elnökségéhez, 1959. július 18., 1. BFL X. 9. b.

⁷⁶ BFL X. 9. b.; Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regős csapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regős csapat vezetősége, 1960. február 19., 6.

⁷⁷ Ugyanitt olvasható, hogy az egyes iskolák akadályozták is ezeket az átlépéseket. Uo.

⁷⁸ Fehér, 2010: 10.

A kezdetben még hatékonynak tűnő tagtoborzás is akadályokba ütközött, hiszen az VI. kerületi Tanács Oktatási Osztálya a kijelölt bázisiskolákban nem biztosított elegendő helyet a körzeten kívüli, tehetséges gyermekek felvételéhez, ami a központi jelleg, tehát a széles körű toborzásból adódó szakmai színvonal emelkedésének a megtorpanásához vezetett. „A különböző szerveknél felmerült problémák és érdektelenség miatt” elvetélt az a terv is, amely a regös csapatot egy tágasabb, XIV. kerületi bázisiskolába helyezte volna át.⁷⁹

A másik támadási felületet Váradi István egyedi és önálló vezetési stílusa, illetve tempója jelentette, valamint az, hogy munkáját ekkoriban még mindig társadalmi munkában, tehát nem függetlenített úttörővezetőként végezte.⁸⁰ Az iratok tanúsága szerint „polgári” munkahelyi⁸¹ vezetői, illetve a KISZ Központi Művészegyüttes élén álló döntéshozók több alkalommal is jelezték, hogy az együttes vezetőjeként túllépett a hatáskörén, vagy legalább is adott kérdésekben nem várta meg feletteseinek gyakran késedelmes döntését.

1960 februárja és 1963 októbere között az Úttörőegyüttes munkásságáról öt átfogó probléma-katalógus, feljegyzés, illetve jelentés is napvilágot látott, amelyeket egy kivétellel, Váradi István készített el. Eközben, a Váradi István utolsó feljegyzésének megszüntetését megelőző napokban, 1963. október 3-án a KISZ Intéző Bizottsága határozatot hozott az Úttörőegyüttes felszámolásáról, mivel működésének természetes feltételei állítólag nem voltak biztosítottak, s a KISZ sem talált számukra feladatot. Ez utóbbi állítás, a megszüntetés után keletkezett jelentés fényében, amely szerint 1957 és 1963 között az együttes már száznál is felépésen volt túl, különösen gyenge lábakon állt.⁸²

Ez az öt feljegyzés – mivel elkészítésükben több különböző személy, illetve munkacsoport vett részt – árnyalt képet jelenít meg az együttes 1960 és 1963 közötti kritikus állapotáról, s az addigi szakmai munkáról. Bár az Úttörőegyüttes megszüntetése a tények ismeretében nem tűnik ésszerűnek, mégis felszínre hozta a regösök életét jelentősen nehezítő, szervezési nehézségeket. A központilag kijelölt két általános iskola nem tudta befogadni az évről évre felvett gyermekeket, s nem biztosította az órarendben a próbalehetőségeket sem, illetve bizonyos rendeletekhez olyan mereven ragaszkodott, hogy az tovább nehezítette az együttes működésének koordinálását.

⁷⁹ Feljegyzés a 10. sz. József Attila Regös csapat, az Úttörők Központi Ének-, Zene- és Táncegyüttesének munkájáról, Váradi István, 1961. szeptember 7. 1. BFL X. 9. b.

⁸⁰ Bár kérvényezték Váradi Istvánnak az egyik bázisiskolába történő áthelyezését matematika–fizika vagy politechnika tárgyak oktatására, de ez végül is nem valósult meg. Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regös csapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regös csapat vezetősége, 1960. február 19. 7. BFL X. 9. b.

⁸¹ Váradi István, az egyetem befejeztével, 1959 májusától a Gamma Optikai Műveknél helyezkedett el, majd később a Villamosipari Kutató Intézet tudományos munkatársaként dolgozott.

⁸² Feljegyzés a KISZ Központi Művészegyüttes keretében működő Úttörő Együttes munkájáról, Váradi István, 1963. október 2. BFL X. 9. b.

Emellett gond volt az is, hogy az illetékesek az együttes tagtoborzását sem segítették kellőképpen.⁸³ Nem volt megoldott kérdés az Úttörőegyüttes hovatartozása sem: felmerült a fővárosi hatáskörből országos hatáskörbe történő áthelyezés gondolata is.⁸⁴

Az együttes, az 1966-ban történt újralakításáig, a KISZ Központi Együttes utánpótlás-csoportjaként működött.⁸⁵ Ebben az átmeneti időszakban, 1965 áprilisában Görög Péter művészeti vezető újabb, részletes beszámolót készített az együttes működéséről. Bár a KISZ Központi Együttes évi rendszeres toborzásai ekkor is zajlottak, de az „utcaról” való tagfelvétel helyett – annak szakmai színvonalra gyakorolt negatív hatása miatt – egyre inkább az utánpótlás csoport – az Úttörőegyüttes szakmai munkája során kinevelt – tagjai kerültek át a fiatal felnőtt csoportba. Ezt különösen a harmonika-zenekar esetében lehetett megfigyelni, ugyanis a felnőtt csoport utánpótlását szinte teljes egészében az „állandóan színpadképes” úttörőzenekar biztosította.⁸⁶

1966-tól az újjáalakult Úttörőegyüttes, egészen 1988-ban történt megszüntetéséig, második aranykorát élte. Az 1975. évi adatokat alapul véve az együttes átlagosan heti két alkalommal tartott próbákat. A tánckar négy korcsoportban, speciális táncpedagógiai tanmenet szerint dolgozott. A szólistacsoportot énekes és hangszeres szólisták alkották, míg az irodalmi csoport dokumentumműsort, gyermekmusicalt, illetve gyermek kabarét állított színpadra.⁸⁷ Gyakorlatilag megvalósult az a cél, amelyet egy 1977. évi dokumentum az együttes középtávú továbbfejlesztése kapcsán kitűzött: az Úttörőegyüttes „váljon a budapesti úttörő-amatőr művészeti mozgalom fontos műhelyévé”.⁸⁸

Az Úttörőegyüttes pedagógiai sajátosságának tekinthető az 1972-ben bevezetett együttesi vagy művészeti szakpróba-rendszer, amelynek az előzményét 1958-ban még regös különpróbának nevezték, nem sokkal később pedig már mint „Hétszínvirág” szakpróbát hirdették meg. Ez a különpróba három területet érintett: az állandó csoportokban történő részvételt, népművészeti szakköri munkát, illetve kulturális foglalkozásokat. A szakpróbát évente, az úttörőév elején írták ki, és letételét,

⁸³ Ilyen rendelet volt például az, amely szerint az iskolákban az Úttörőegyüttes énekkara mellett külön is kellett énekkart működtetni. Feljegyzés az Úttörő Együttes munkájáról, Váradi István, 1962. szeptember 18., 1. BFL X. 9. b.

⁸⁴ Feljegyzés a KISZ Központi Művészegyüttes mellett dolgozó úttörő együttes munkájáról, KISZ KB Úttörő Osztály, 1962. november 23. 2. BFL X. 9. b.

⁸⁵ Javaslat az Úttörő Központi Együttes magalakítására, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1966. szeptember 6. 1. BFL X. 9. b.

⁸⁶ Az utánpótlás csoportokban folyó művészi, eszmei, politikai munka, Görög Péter művészeti vezető, 1965. április 26. 1., 3. BFL X. 9. b.

⁸⁷ Javaslat az Úttörő Központi Együttes magalakítására, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1966. szeptember 6. 42. BFL X. 9. b.

⁸⁸ A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége 1977. november 1-i határozata a Központi Úttörő Művészegyüttes munkájára, a továbbfejlesztés középtávú feladataira (kiadva: 1978. március 9-én). 1. BFL X. 9. b.

az egyes szakterületek vezetői által adott „szakpróba-pontok” összesítésével, vagyis a csoportokban, szakkörökön és foglalkozásokon történő tevékeny részvétel alapján az Úttörőegyüttes vezetője igazolta.⁸⁹

Az Őrszemcsapatok megálmodói korábban egy újszerű, „gyermekbarát” pedagógiai szemléletet próbáltak meg érvényre juttatni az ifjúság nevelésében, amely aztán az Úttörőegyüttesben, leginkább Váradi István személyiségének köszönhetően ki is bontakozhatott. „Váradi István és körülötte lévő szellem beszippantotta a gyerekeket... annak hangulata volt.” Bizalmi viszony alakult ki a gyerekekkel, de éppoly fontos volt a vonzó, értelmet adó tevékenység is, amely különböző társadalmi csoportokból érkező tagokat egyformán elérte és megérintette. A gyerekeket partnernek tekintették. „Ez az úttörőmunka nem volt sablonos, unalmas, mindig újat nyújtott.” Mindezt a fiatalemberek résztvevők visszaemlékezései is jól példázzák: „Észrevétlenül lettünk természetesekek, őszinték, egymásért lelkesek... Az együttesben olyan bensőséges hangulat alakult ki, amilyennek az iskolában még nyoma sem voltak.”⁹⁰

Már az úttörőmozgalom szerveződése idején, az 1940-es évek második felében, majd az őrszemmozgalom pedagógiájában is fontos szerepet kapott az önkéntesség eszméje, amely az Úttörőegyüttesben aztán alapvető fontosságúvá vált: „A közösséghez való tartozás nem volt kötelező; független volt az iskolai élettől; maximálisan biztosította a gyermekkori fantázia és romantika iránti vágyak kielését.”⁹¹ „Egy hagyományos úttörőcsapatban egy rendezvény kapcsán elhangzott a kérdés, hogy kötelező-e, míg a József Attila Úttörőcsapatban az hangzott el, hogy mehetnek-e?”⁹²

Gulyás András, az Úttörőegyüttes volt tagja, így vallott arról az időszakról: „Énekar, táncosok, harmonika-zenekar, később irodalmi színpad, plusz – mindannyiunknak – a mozgalmi élet, ez volt a Váradi István vezette 10. számú Központi József Attila Regőscsapat, a központi úttörőegyüttes, amely sokunknak éveken át nem a második otthonunk, hanem az egész világunk volt.”⁹³

1987-ben még a témával foglalkozó szakemberek is úgy vélték, hogy az Úttörőegyüttes „közösségi arculata az úttörőmozgalom legjobb időszakainak sajátosságait viselte magán,” sőt, „a közösségi szerkezet dolgában [...] megelőzte korát [...] mintegy előképe volt az úttörőközösségek szerveződési forradalmának.”⁹⁴

Ez a szerveződési forradalom azonban elmaradt, hiszen a fent idézett tanulmány megszületésekor már közel voltak az Úttörőegyüttes végnapjai.

⁸⁹ Művészeti szakpróba az Úttörőegyüttesben. Hogyan? Az úttörő- és művelődési házak tájékoztatója, 1976. 3. sz. 10. és 12.

⁹⁰ Az e bekezdésben szó szerint idézett szakaszok forrása: Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3. Fehér, 2010: 16–18.

⁹² Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁹³ Gulyás, 2016: 22.

⁹⁴ Böjte–Papp, 1987: 1–2.

Nyár, ősz, tél... és tavasz!

1988-ban a KISZ Központi Művészegyüttesét Talentum Kulturális Fórum néven összevonták a Kortárs Művészeti Fórummal és az Ifjúsági Rendező Irodával. Az új szervezeti forma szervezeti és működési szabályzatában már szó sem esett az évtizedeken át sikeresen működő, világszínvonalú szakmai munkát folytató Úttörőegyüttesről, így a harmincötödik évi jubileum a tagoknak nem adott okot az ünneplésre.⁹⁵ Ezt egy 1988. szeptember 5-én keletkezett forrás részlete is alátámasztja: „A KISZ Központi Művészegyüttes Úttörő-együttesének néhány régi tagja azzal a szándékkal jött össze, hogy felajánlja segítségét az Úttörő-együttes megalakulása 35. évfordulójának megünneplésére. Az összejövetelre meghívott Nagy Ágnestől, az együttes jelenlegi vezetőjétől tudtuk meg, hogy az ünneplésre nem kerülhet sor, mert az együttes megszűnik. Pontosabban: a Talentum Kulturális Fórum, a hajdani KISZ Együttest magába foglaló intézmény nem tart igényt az általános iskolás korúak együttesének működésére. Az ok: a gyermekcsoport nem nyereséges, az együttesi szervezet pedig korszerűtlen... Mélységesen megdöbbenett bennünket egy hamis szemlélet efféle, divatos megfogalmazása.”⁹⁶ A közösségi szemléletet tehát felváltotta a menedzser-szemlélet.⁹⁷ Mivel nem jelentkezett olyan szponzor, aki megfelelő összeggel tudta volna támogatni az Úttörőegyüttes működését, a harmincöt éves jubileum egyúttal sajnos az Úttörőegyüttes megszűnését is magával hozta.

Szükségzerű volt, hogy a felhalmozott szakmai tapasztalat és kreatív energia ne vesszen kárba: a lelkes tagok, sőt az alapítók gyermekei, unokái, Váradi István vezetésével létrehozták a Garabonciás Együttest, amelynek közvetlen előzménye a Magyar Nemzeti Múzeumban 1986-ban indult, „nyitott kísérlet”,⁹⁸ a Garabonciás Történeti Játszóklub volt.

A klub célja több szempontból is rokon volt az Úttörőegyüttesével: „a történelem játékos megszerettetése, tanulmányozása... a kiválasztott korok művelődéstörténetének, irodalmának, zenéjének, művészetének megismerése” volt „rögtönzéses játék, egyes korok dalainak és táncainak, játékaiknak tanulása, a játékos kutatómunka, történeti tárgyi emlékek bemutatása” által,⁹⁹ vagyis a történelmi játszóház és a történelmi szerepjáték mint módszer felhasználásával.¹⁰⁰ A jelszó ez volt: „az ismeretszerzés legyen élmény!”¹⁰¹

⁹⁵ Szerdahelyi, 1988a: 2.

⁹⁶ Közli: Fehér, 2010: 44.

⁹⁷ Szerdahelyi, 1988a: 2.

⁹⁸ Váradi, 1995: 27.

⁹⁹ Garabonciás Klub (Történeti játszóklub), Magyar Nemzeti Múzeum, 1986., szórólap

¹⁰⁰ Váradi, 1986: 28.

¹⁰¹ Váradi, 2004: 38.

A Garabonciás Együttest tehát a történelmi játékok iránti megnövekedett érdeklődés hívta életre a nyolcvanas évek közepén,¹⁰² így már az Úttörőegyüttes feloszlása és megszűnése előtt elkezdte tevékenységét, amelynek a Ferencvárosi Művelődési Központ adott otthont. Az egyik forrás szerint azzal a céllal jött létre, hogy „történelmi társastáncokat, azok ismeretét és élményét közelebb hozza a gyermekekhez”.¹⁰³ Tagjait általános iskolások közül toborozta, és elsősorban történelmi zenét, táncokat és játékokat tanultak be, s adtak elő. Mindehhez hozzájárult a történelem segédtudományainak, a címer-, zászló- és pecsétannak a tanulmányozása is. A tagoknak, az őrszemekhez hasonlóan, itt is próbát: ez esetben garabonciás hétpróbát kellett tenniük, hogy igazi tagokká válhassanak.¹⁰⁴

Bár a tanulás mellett, az Úttörőegyütteshez hasonlóan, nagy szerepet kaptak a kirándulások és a nyári táborozások, az élmények közös megszerzésének színterei, vagyis maga a közösségi élet,¹⁰⁵ a Garabonciás Együttes művészeti tevékenységének gerincét a történelmi táncok és játékok pantomimes elemekkel gazdagított megjelenítése alkotta,¹⁰⁶ amely „a stílusos, stilizált mozgás pontosságát, fegyelmét, hitelességét fonta egybe a gyermeki játékvilág kreativitásával.”¹⁰⁷ Számptalan sikeres bel-, és külföldi vendégszereplés bizonyítja a heti két próba, illetve a hétvégi alkotótáborok aktív szakmai munkájának hatékonyságát.¹⁰⁸ Többek között olyan emlékezetes előadások születtek ebben az alkotóműhelyben, mint a Középkori Vásár (reneszánsz táncok, játékok), a Bruegel Gyermejjátékok című festménye alapján színpadra állított táncos-pantomimes játék, barokk táncok és táncjáték Purcell zenéjére, a Shakespeare Szentivánéji történetét bemutató táncjáték, az „Ősök nyomdokán” című, a honfoglalás korát idéző műsor, La Fontaine állatmeséinek táncos változata Lully zenéjére, illetve a római kort bemutató pantomim jelenetek.¹⁰⁹

A Garabonciás Együttes 2001-ben a Ford Európai Kulturális Örökség Díjat is elnyerte, és olyan kezdeményezések számára teremtett alapot, mint például a 2003-ban megrendezett Történelmi Társastáncok Országos Találkozója vagy a Garabonciás Művészetpedagógiai Műhely,¹¹⁰ amelyben többek között egy komplex művészet-oktatási tantervet is kidolgoztak.

¹⁰² Váradi, 1995: 27.

¹⁰³ A 15 éves Garabonciás Együttes, 2003., szórólapp

¹⁰⁴ Váradi, 1986: 29.

¹⁰⁵ Együttesünkről azoknak, akik nem sokat tudnak rólunk. Garabonciás, a Garabonciás Együttes újságja, 1991. április 20., 4.; „Jó játszani a Garabonciással!”, írta Trencsényi, 2005: 154.

¹⁰⁶ Váradi, 1995: 28.

¹⁰⁷ Trencsényi, 2003: 2.

¹⁰⁸ Miszné, 2003: 8.

¹⁰⁹ Váradi, 1995: 28.

¹¹⁰ Kocsi, 2006: 9.

A Garabonciás Együttes munkáját egy azonos nevet viselő alapítvány is segítette, amely 1998-ban a közhasznú címet is elnyerte. A Garabonciás Alapítvány jelentős szerepet kapott a régi hangszeres zene (koboz- és tekerőlant tanítás, hangszerkészítés) oktatásának terjedésében, az országos, majd nemzetközi szintű, Balassi Bálint emlékére megrendezett énekmondó verseny szervezésében, de a pedagógusok számára rendezett, akkreditált történelmi társastánc tanfolyamok szakmai lebonyolításában, valamint az ehhez elkészített táncoktató-film,¹¹¹ s az első magyar nyelvű reneszánsz és barokk tánckönyv elkészítésében is.¹¹²

Váradi István teljes életművet alkotott. Neve összefonódott az Úttörőegyüttesel, majd az utód Garabonciás Együttesel is. „Úgy működni, ahogy Váradi István úttörővezetőként, művészként, művészeti vezetőként működött: ez nem szokványos. Ő egy olyan nagy egyéniség volt, akinek a gyermekekkel való foglalkozás volt az élete.”¹¹³

Váradi István 2011-ben megírt búcsúversének utolsó versszaka a hajdani Úttörőegyüttes emlékét idézi fel, de mint igazi garabonciás, a mai Garabonciás Együttes tagjait is megszólítja:

*„Őrizzétek, mi megmarad utánam,
nem sok, mit rátok hagyhatok,
csak annyit kérek, emlékemre
csöppnyi szégyent se hozzatok.”¹¹⁴*

¹¹¹ <http://www.garabonciás.hu/>; A Garabonciás Együttes honlapja (A letöltés dátuma: 2018. augusztus 1.)

¹¹² A 15 éves Garabonciás Együttes, 2003., szórólap

¹¹³ „Pistának nem volt megfogalmazott, tételes pedagógiai koncepciója... folyamatosan jelen volt a gyermekek életében” – tette hozzá Révész György. Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

¹¹⁴ Gulyás, 2013: 2.

Források és szakirodalom¹¹⁵

BFL = Budapest Főváros Levéltára

- X. 9. a. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Záhonyi Ede iratai; a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége iratai
- X. 9. b. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Váradi István iratai; az Úttörőegyüttes iratai
- X. 9. c. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Történeti interjúk:
Révész–Bárdos, 2018 = Történeti interjú Révész Györggyel és Bárdos Veronikával (2018. január 10.).
Nagy, 2018 = Történeti interjú Nagy Andrásnéval (2018. január 25.).
Fehér–Gulyás–Révész, 2018 = Történeti interjú Fehér Évával, Gulyás Andrással és Révész Györggyel (2018. május 22.).

Az Őrszemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10.
Böjte–Papp, 1987 = Böjte Józsefné–Papp Györgyi: Összefoglaló jelentés az úttörőmozgalom közösségszerveződési kísérleteiről (1983–1987). Háttér tanulmányok IV/C:1–7., kézirat

Demjén–Tas 1913 = Demjén Géza–Tas József: Magyar Őrszem. Bp., 1913.

Dokumentumok. Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, 1956. Hírvivő, a Központi Úttörőtörténeti Múzeum tájékoztatója, 1989., 6. sz., 2–3.

Fehér, 2010 = Fehér Éva: Rekviem egy közösségért. Az Úttörőegyüttes születése és végnapjai. Bp., Mozgalompedagógiai füzetek 2., 2010.

Gergely, 1957 = Gergely Márta: Rólunk, de nélkülünk? Népszabadság, 1957. január 29. 5.

Gulyás 2013 = Gulyás András: Váradi István búcsúztatása (nekrológ, 2013. 08. 08.)

Gulyás 2016 = Gulyás András: A Regöscsapatról. In.: Révész György (szerk.): Előre?!, Mozgalompedagógiai füzetek 11., Bp., 2016., 18–24.

Illés Klára (szerk.): Garabonciások húsz éve. Képes Krónika. Bp., 2010.

Kocsi, 2006 = Kocsi Tibor: Garabonciás vezére. IX. kerületi Helyi Téma, 2006. április 19. 9.

Köves József (szerk.): 25 éves a KISZ Együttes. Hétköznapi krónikája. Bp., 1975.

Miszné, 2003 = Miszné Korenchy Anikó: Garabonciások. Köznevelés, 2003/34. sz., 8–9.

MSZMP IIB JKV 1956 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. k., Bp., 1993., 230.

¹¹⁵ Amely szakirodalmi munkára nincs konkrét hivatkozás a tanulmányban, csak háttéranyagul szolgált, annak nem szerepel rövidített címe a felsorolásban.

- MSZMP IIB JKV 1957 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 25-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei II. k., Bp., 1993., 33–47.
- MSZMP IIB körlevél 1957 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának körlevele az úttörőszervezetek újjászervezéséről. (1957. január 25.) Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962, Bp., 1973., 24–25.
- Művészeti szakpróba az Úttörőegyüttesben. Hogyan? Az Úttörő- és Művelődési Házak tájékoztatója, 1976. 3. sz. 10–12.
- P. Miklós Tamás (összeállította): A magyarországi gyermek- és ifjúsági mozgalmak, szervezetek, egyesületek történetének válogatott bibliográfiája (1945–1990). Bp., 1993.
- P. Miklós Tamás: Gyermek- és serdülőkori szervezetek. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek történetének válogatott dokumentumai. I. k. Zánka, 2004., 137–149.
- P. Miklós Tamás: Órszemcsapatok, 1956. A cserkészlet és az úttörőmozgalom között. Magyar Nemzet, 1990. április 9. 8.
- Püspöki, 2005 = Péter beszélgetése Várad Istvánnal. Drámapedagógiai magazin, Különszám 2. (Különszám drámapedagógusoknak – múltfeltáró beszélgetések), 2005. 47–48.
- Rakó, 2013 = Rakó József: Kísérlet az Úttörőszövetség megreformálásáért. A hagyományörző órsvezetői találkozók története (korreferátum). In.: A hagyományok szerepe a gyermekszervezetek tevékenységében. Mozgalompedagógiai füzetek 6., Bp., 2013. 6–10.
- Révész György (szerk.): A Vasvári diploma kitüntettjei (2001–2014). Mozgalompedagógiai füzetek 10., Bp., 2016. 38–39.
- Szerdahelyi, 1988a = Szerdahelyi Csaba: Mi lesz az Úttörőegyüttesel (1). Jubileum, ünnepelés nélkül, Esti Hírlap, 1988. október 19., 2.
- Szerdahelyi, 1988b = Szerdahelyi Csaba: Mi lesz az Úttörőegyüttesel (2). Jöjjenek a támogatók, Esti Hírlap, 1988. október 20., 2.
- Tóth József (szerk.): Úttörőmozgalmi életrajzi lexikon. Kiegészítő kötet. Bp., 2013., 35.
- Trencsényi László: Napkirályfi. Kútbanézók XI., 2005.
- Trencsényi László: Poszt-úttörő. Magyar gyermek- és serdülőkori szervezetek a rendszerváltás idején. Mozgalompedagógiai füzetek 1. Szerk.: Révész György. Bp., 2010., 14–23.
- Trencsényi László: Várad, a garabonciás. FMK, 2005.
- Trencsényi, 2003 = Trencsényi László: Garabonciás. DRÁMAjátékos. A Magyar Drámapedagógiai Társaság hírlevele, 2003/3. sz., 1–2.
- Trencsényi, 2005 = Trencsényi László: Garabonciások. Budapesti Nevelő, 2005. 3–4.
- Trencsényi, 2010 = Trencsényi László: A regöscserkészlet tradíciói az úttörőmozgalomban. Új Ifjúsági Szemle, 2010. 1. sz., 99–100.

- Trencsényi, 2011 = Trencsényi László: A magyar úttörőmozgalom választásai (1957–1987). Mozgalompedagógiai füzetek 3., Bp., 2011.
- Váradi, 1986 = Váradi István: Garabonciás Klub. Ifi, 1986. 3. sz., 28–29.
- Váradi, 1995 = Váradi István: A Garabonciás Történelmi Gyermekegyüttes bemutatása. OKI, Módszertani Lapok, Alsó tagozat, 1995. 3. sz. 27–29.
- Váradi, 2004 = Váradi István: Garabonciások a múzeumokban. Gyermekegyüttes a múzempedagógia szolgálatában. Magyar múzeumok, 2004. 4. sz. 38–39.
- Várnai, 2002 = Várnai Ferenc: Nem hallgathatok tovább. Egy újságíró vallomása. H. n., 2002.

Szerző nélkül:

- Az Úttörőmozgalom önértékelése. Úttörővezető, 1989. 10. sz. 12–16.
- Együttesünkről azoknak, akik nem sokat tudnak rólunk. Garabonciás, a Garabonciás Együttes újságja, 1991. április 20. 4.
- Megindul az ifjúsági munka az általános iskolákban, Népszabadság, 1957. január 16. 5.
- Új ifjúsági szervezetek az őrszemcsapatok, Népakarat, 1957. január 4. 6.
- Újjáalakul a Magyar Úttörők Szövetsége. Esti Hírlap, 1957. február 19. 3.
- Úttörők a KISZ Központi Művészegyüttesében. Ifjúkommunista, 1979. 5. sz., 16–17.

Internetes források:

- Váradi István életrajza. <http://pedagogiai-tarsasag.hu/wp-content/uploads/2014/12/V%C3%A1radi-Istv%C3%A1n.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. május 18.)
- Múltunk Öröksége Alapítvány tájékoztatója Záhonyi Ede emlékére, 2015. <http://www.multunkoroksege.hu/Tajekoztato/201502M.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. május 18.)
- A Garabonciás Együttes honlapja. <http://www.garaboncias.hu/> (A megtekintés dátuma: 2018. augusztus 1.)